

Article Type / Makale Türü
Derleme Makalesi - Review
Article

Application Date / Başvuru Tarihi
04.01.2025 / 01.04.2025

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
06.25.2025 / 25.06.2025

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE MINISTRY-TYPE ORGANIZATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BAKANLIK TİPİ ÖRGÜTLENMENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ*

Alper Şefik KURŞUN¹, Yakup ALTAN²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı Orta Çağ Avrupasında kralların yanında yer alan danışmanlar ve yetkililer şeklinde ilk kez ortaya çıkan bakanlık tipi yapıların Osmanlı İmparatorluğu kamu yönetimi sistemi içerisinde ortaya çıkışını ve gelişimini aktarmaktır. Bakanlık tipi örgütlenmeler İngiltere’de 13. yüzyıla, Fransa’da ise 17. yüzyıla kadar tarihlenmektedir. Sistematik bir kurum olarak ortaya çıkması ise 18. ve 19. yüzyıllarda merkezîyetçi modern devlet anlayışının yükselişi ile olmuştur. Merkezîyetçi modern devlet anlayışının yükselmesinin aksine Osmanlı İmparatorluğu’nun güç kaybetmesiyle eski parlak günlerine dönmek isteyen imparatorluk idarecilerince devlet teşkilatında yenilik gereksinimi duyulmuştur. Bu gereksinim sonucu ilk olarak savaşların kaybedilmesi nedeniyle askeri alanda yenilikler ortaya çıkmıştır. Askeri alandaki yeniliklerin yetersiz olduğunun fark edilmesi ile diğer pek çok alanda yapılan yeniliklerle beraber Osmanlı İmparatorluğu kamu yönetiminde bakanlık tipi örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Çalışmada kronolojiye bağlı kalınarak Osmanlı İmparatorluk tarihinde yeniliklerin dönüm noktası olan Tanzimat fermanı ilanı öncesi kamu yönetimi örgütlenmesi, III. Selim ile başlayan değişim süreci, II. Mahmud ve Tanzimat dönemindeki değişiklikler ve bu dönemden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışına dek süreç içerisinde bakanlıklar ve gelişimleri aktarılmış ve Türkiye Cumhuriyeti’ne Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan bakanlık tipi örgütlenmelerin ortaya çıkışı ve gelişiminin aktarılmasının günümüz bakanlıklarının tarihsel derinliklerine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Bakanlık, Kamu Yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu, Yenilik, Tanzimat.

ABSTRACT: The purpose of this study is to convey the emergence and development of ministry-type structures, which first appeared in Medieval Europe as advisors and officials alongside kings, within the Ottoman Empire's public administration system. Ministry-type organizations date back to the 13th century in England and the 17th century in France. Their systematic institutionalization, however, occurred in the 18th and 19th centuries with the rise of the centralized modern state model. In contrast to this trend, as the Ottoman Empire weakened, its administrators sought ways to restore the empire to its former glory, recognizing the need for reforms within the state structure. Initially, military reforms emerged as a response to lost wars. When these proved insufficient, further changes were introduced across multiple areas, leading to the emergence of ministry-type organizations within the Ottoman public administration. This study follows a chronological approach, covering the administrative structure before the proclamation of the Tanzimat reforms, the transformation process starting with Sultan Selim III, the reforms under Sultan Mahmud II and Tanzimat period and the development of ministries up until the establishment of the Grand National Assembly of Turkey. The aim is to examine how ministry-type organizations, inherited from the Ottoman Empire, evolved and contributed to the historical depth of today's ministries in the Republic of Türkiye.

Keywords: Ministry, Public Administration, Ottoman Empire, Reform, Tanzimat.

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilimi Dalı bünyesinde, Prof. Dr. Yakup ALTAN danışmanlığında hazırlanmakta olan “2017 Yılı Anayasa Değişikliği Sonrasında Türk Bakanlık Sisteminde Yapısal ve İşlevsel Dönüşüm: Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı Özelinde Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Doktorant, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, alperr79@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8695-394X>
2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yakupaltan@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3375-68703>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim is to convey the emergence of ministry-type structures, which first appeared in medieval Europe, within the Ottoman Empire's public administration system and their development process up to the opening of the Grand National Assembly of Türkiye (T.B.M.M.). The study adheres to chronology, covering the organization of public administration before the proclamation of the Tanzimat Edict, which was a turning point for innovations in Ottoman imperial history. It examines the transformation process that began with Sultan Selim III, the changes during the Tanzimat and Sultan Mahmud II periods, and the evolution of ministries up to the establishment of the Grand National Assembly of Türkiye. The objective is to highlight the origins and development of ministry-type organizations inherited from the Ottoman Empire by the Republic of Türkiye, contributing to the historical depth of contemporary ministries.

Research Questions

This study seeks to answer the emergence of ministry-type organizations in the Ottoman Empire, the impact of the Tanzimat Edict on the development of the ministry system, the administrative changes during the reigns of Sultan Selim III and Sultan Mahmud II, the influence of ministry structures on the functioning of the state, the roles and distribution of responsibilities among ministries, and the contributions of newly established ministries to public services.

Literature Review

The study briefly presents the emergence of ministry-type organizations in Western states (Suğur & Suğur, 1998; Lamba et al., 2014). The organization of public administration in the Ottoman Empire before the Tanzimat Period is examined (İnalcık, 1999; Fleischer, 1996; Weiker, 1973). The Kul System, which was implemented in the empire before the Tanzimat, and its prominent educational institution, Enderun, have been researched (Kafadar, 2010; İnalcık, 2008; Akkutay, 1999; Ünal, 2021). The Grand Vizier institution, which served as the second most influential office in the empire before the Tanzimat, is also discussed (Akyıldız, 1992; Uzunçarşılı, 1988). In terms of the parliamentary tradition in Turkish states, the Divan-ı Hümayun, the Ottoman equivalent, is evaluated in this section (Halaçoğlu, 1991). There are many scholarly sources on changes in the Ottoman Empire's public administration system while examining the period, the study also considers the ministry-type organizations (Akyıldız, 2012; Hairi, 1993; Armağan, 1992). The reign of Sultan Selim III, in which reforms began to be implemented in the empire, is specifically analyzed (Tanör, 2008; Turan, 2019). The study separately investigates the period of Sultan Mahmud II, when ministry-type structures emerged in the Ottoman Empire (İnalcık, 1964; Uzunçarşılı, 1988; Mardin, 1995). Research on the 14 ministries and 13 auxiliary executive councils introduced into Ottoman public administration during the Tanzimat Period is also included (Akyüz, 1993; Faroqi, 1998; Lewis, 1993; İhsanoğlu, 1992; Akyıldız, 2018). Since existing studies have not focused on the emergence and development of ministries in the Ottoman Empire, this research aims to fill that gap.

Methodology

The time frame of the research is limited to the period between the establishment of the Ottoman Empire in 1299 (13th century) and the opening of the Grand National Assembly of Türkiye (T.B.M.M.) on April 23, 1920. Spatially, the study is confined to the geographical boundaries of the Ottoman Empire, excluding England and France, which are mentioned for historical reference. The research is based on secondary data sources, with data collected solely from academic studies. By gathering and analyzing these data, the study adopts an exploratory approach to address the research questions.

Results and Conclusions

When the research findings are evaluated administratively, the following conclusion is reached first: Ministry-type organizations first emerged in Western states such as England and France. These states surpassed the Ottoman Empire both administratively and militarily from the 17th and 18th centuries onward. The Ottoman Empire, founded at the end of the 13th century, established a highly efficient public administration system based on the legacy it inherited from the Turkish-Islamic state tradition until the 17th century. However, this system began to deteriorate from the 17th century, leading the state into periods of stagnation, decline, and eventually collapse. It is understood that administrators trained in Western states were pioneers of reform ideas within the Ottoman public administration system. Literature research also indicates that the process was catalyzed by the establishment of the first permanent embassy in England in 1793, followed by the completion of permanent embassies in four major European states—England, France, Germany, and Austria-Hungary—within the next four years (1797). Another finding of the study is that for reforms in the Ottoman Empire's public administration to accelerate, the Janissary Corps needed to be abolished. Indeed, during the reign of Selim III, the situation was

assessed, and the abolition of the Janissary Corps, along with the removal of the ulema influence, which had become an obstacle to progress, was named Nizam-ı Cedid (New Order). This period is recognized in the literature as the starting point of reforms in the empire's public administration. The acceleration of reform movements after this period was largely attributed to the efforts of Mahmud II, who succeeded Selim III. The proclamation of the Tanzimat (Reorganization) Edict in 1839 marked the beginning of the Tanzimat era, during which the Ottoman Empire completely abandoned its old public administration system and established 14 ministries along with 13 councils to assist in governance.

1. GİRİŞ

Başta İngiltere olmak üzere “Batı” dünyası öncülüğünde Amerika ve Fransa’ da yaşanan siyasal değişimler otoritenin kaynağını doğaüstü güçler gibi geleneksel öğelerden alarak özgür bireylerin iradelerine vermiştir. Modern toplumlarda iktidarın kaynağı birbirlerine yurttaşlık bağı ile bağlı halkın özgür iradesidir. Aynı zamanda bu irade genel iradeyi de temsil ederek toplumun ihtiyaçlarını gerçekçi olarak belirleyebilmeli ve iktidarın şeklini akılla temellendirmelidir (Suğur ve Suğur, 1998: 20, 21). Aklın ön plana çıkarıldığı modern devlet organizasyonunda geniş anlamıyla yönetim, dar anlamıyla yürütme ile ilgili devlet örgütlenmesi bakanlıklar ile yapılmıştır. Bakanlık tipi örgütlenmenin batı ülkelerinde ortaya çıkmasının nedeni gelişmişlikleri ve zenginlikleri sebebiyle kamu hizmeti çeşitlerinin ilk olarak bu ülkelerde artmasıdır. Bakanlık tipi örgütlenmenin belirli yetkiler ve amaçları ile kamu hizmetleri kısımlara ayrılarak hem devletin merkeziyetçi yönü muhafaza edilmiş, hem de devletin gücü artırılmıştır. Diğer bir ifadeyle bakanlık tipi örgütlenmenin asli amacı devlet faaliyetlerinin bölümlere ayrılmasıdır. Bakanlık tipi örgütlenmenin tarihi İngiltere’de 13. yüzyıla, Fransa’da ise 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Lamba vd., 2014: 174, 175). Bakanlık tipi örgütlenmelerin Türk devleti içerisinde yer alması ise batılı devletlere göre çok daha sonradır.

Türk-İslam devlet yönetme geleneğini daha da geliştirerek uygulayan Osmanlı İmparatorluğu’nda, Kanuni Sultan Süleyman döneminin son yıllarına değin hem ekonomik hem de toplumsal alanlarda çok iyi çalışılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman’ın son yıllarından itibaren devlet düzenini oluşturan çarklar düzgün işlememeye başlamıştır. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu bürokrasisi tarafından devlet mekanizmasının iyi çalıştığı, halkını zenginlik ve refah içerisinde barındıran “batı” devletlerinin örnek alınmasına sebep olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren artarak hayatın içine giren, kavram olarak da sıkça kullanılan batılılaşma, gelişmiş batı devletlerinde ortaya çıkarak batı devletlerinde gelişen devlet kurumlarının ve refah içerisinde hayatını sürdüren batı devletlerinde yaşayan insanların hayat tarzlarının örnek olarak alınması ve kabul edilmesi manasındadır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 287).

Askeri alanda batılı ülkelere karşı alınan mağlubiyetler neticesinde ödenmek zorunda kalınan ağır faturalar, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde söz sahibi olanların batılılaşma hareketlerine, yani yapılması mecburi olarak kabul edilen reformlara mecburi başlama noktası olarak askeri alan harici bir yer bırakmamıştır. Askeri alandaki bu geri kalmışlık ve ivedi reform ile askeriyeyi güçlendirme düşüncesi askeri alan dışındaki alanlarda gerçekleştirilmesi gereken reformları ikinci plana itmiştir. Askeriyenin ıslahı ile başlayan batılılaşma çabaları devlet teşkilatının diğer kurum ve kuruluşlarına da zamanla sirayet etmiş, batılılaşma hareketleri ile bu kurum ve kuruluşlar yeniden tanzim edilmiştir (Alkan, 1992: 7).

Osmanlı İmparatorluğu’nun batılılaşma reformlarının başlaması dışişlerinde görev yapan memurların temaları ve buna bağlı tecrübeleri neticesinde gerçekleşmiştir (Mardin, 1995: 11). Osmanlı

İmparatorluğu batılılaşırken, diğer bir ifade ile modernleşirken, imparatorluğun geleneksel kurumlarının yerine batılı örnekleri veya benzerleri şeklinde pek çok kuruma ihtiyacı olmuştur. Böylece bakanlıklar, imparatorluk bürokrasisi faaliyetlerinin kısımlara ayrılmasıyla devlet mekanizmasına girmiştir. Tanzimat öncesinde II. Mahmud döneminde, sadrazamlık müessesesinin yetkilerinin devredilmesi sonucu ortaya çıkan bakanlıklar, ya da o dönemdeki ismi ile nazırlıklar, reform hareketlerinin zirveye çıktığı Tanzimat Döneminde taşra teşkilatlanmaları ile bütünleşip uzmanlaşarak, yapılanmalarını da tamamlamaya başlamışlardır (Koçak ve Sancaktutan, 2020: 1937).

Bu makalede, klasik dönem Osmanlı kamu yönetimi örgütlenmesi ele alınarak Tanzimat dönemiyle birlikte kamu yönetimi reformları kapsamında batı tipi bir örgütlenme tarzı olan bakanlık örgütlenmesinin ortaya çıkışı ve gelişimi tarihsel süreç içerisinde incelenmektedir.

2. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU KAMU YÖNETİMİ ÖRGÜTLENMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumu iki ana sınıfa ayırmak mümkündür. Askeri isimli sınıf padişahın verdiği berat ile devlet görevlerini yerine getiren ve bu nedenle belirli bazı vergileri ödemekten hariç tutulan saray memurları ve ulema gibi görevlilerden oluşmaktadır. İkinci sınıfın ismi reayadır ve bu sınıf vergi mükellefi olan ve devlette idare görevi olmayan tüm müslüman ve gayri müslimlerden oluşmaktadır (İnalcık, 1999: 121). Askeri sınıf, yani imparatorluk devlet görevlileri seyfiye, ilmiye ve kalemiye olmak üzere üç ana gruptan müteşekkildir. Seyfiye (kılıç ehli) adlı kısım, askeri idarecilerden oluşurken; ilmiye (ilim ehli) kısmını oluşturan devlet görevlileri din adamlarından, eğitimcilerden ve hukukçulardan; kalemiye (kalem ehli) grubu ise bürokraside vazife yapanlar ile eğitimin bazı istisnai kısımlarında vazife yapan devlet görevlilerinden oluşmaktadır (Fleischer, 1996: 5).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Dönem (1300-1600)** boyunca padişah ve onun verdiği berat ile vazife yapan bürokratların diğer toplumsal güçlere nazaran etkisi çok artmıştır. Kul sistemi vasıtasıyla padişaha aşırı bağlı merkeziyetçi bir bürokrasi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları idare edilmiştir. (Heper, 1983: 295-296).

Osmanlı İmparatorluğu merkezi idaresinin kuvveti ile bürokrasisinin kuvveti arasında doğru oran bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara hükmettiği, merkezi idarenin de en güçlü durumda bulunduğu Kanuni Sultan Süleyman'ın (I. Süleyman) hükümdarlığında (1520- 1566) imparatorluk bürokrasisi de en kuvvetli dönemini yaşamıştır (Weiker, 1973: 101).

** 1300- 1600 yılları arası Halil İnalcık tarafından Klasik Çağ olarak adlandırılmıştır. Bkz. İnalcık, H. (2016). Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), 21. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Eser ilk olarak 1973 yılında İngilizce olarak Londra'da Weidenfeld and Nicholson yayınevi tarafından "The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600" adıyla yayımlanmıştır.

Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin çekirdeği olan müslüman Türk halkı devlet idaresinde mutlak söz sahibidir. I. Murad döneminde (1359-1389) savaş esirlerinin beşte birinin vergi olarak devlet hazinesine alınması fikri ile “pençik” adı verilen esirlerden oluşan bir ordu meydana getirilmiştir (Kafadar, 2010: 172). Fetihler devam ettiği müddetçe beşte birlik savaş esiri ganimeti orduyu desteklemek için kâfi olmuştur. Ankara Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri adıyla (1402 – 1413) anılan 11 senelik belirsizlik dönemi esnasında sadece savaş ganimeti olarak kazanılan savaş esirlerinden oluşan bir ordunun yetersiz kaldığı anlaşıncı ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere yeni bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur (Karataş, 2020: 159). Bu sebeple pençik oğlanı olarak adlandırılan savaş esirleri ile beraber satın alma yoluyla alınan köleler de sisteme dâhil edilmiş ve bu insan kaynağının da devlete yetmemesi sonucunda devşirme yolu ile toplanan insan kaynağına da başvurulmuştur. Devşirme sistemi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan ailelerin çocuklarının askerlik dâhil devlet görevlerinde çalıştırılmak maksadıyla toplanmasıdır (İnalcık, 2008: 124).

Böylece Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan ailelerin çocuklarının sistem içerisinde kullanılması ile hiç bitmeyen bir personel kaynağına kavuşulmak istenmiştir (Koçu, 2004: 35). Kul sistemi aynı zamanda iktidarlarını sağlama almak isteyen hanedan ailesinin isteğinin de bir neticesidir. Devşirme sistemi ile devletin kurucu unsuru olan kuvvetli Müslüman Türk ailelerin devlet idaresindeki etkileri azaltılarak padişaha “kulluk” edecek devlet görevlilerinin vazife yapmaları sağlanmak istenmiştir. Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden hemen sonra Çandarlı ailesinin devletteki söz sahipliğini azaltabilmek için Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesi bir kırılma noktası sayılmaktadır (Ekinci, 2017: 244).

Devşirilip devlet idaresinde görevlendirilen devlet adamlarının devletin veya daha doğru bir tanım ile padişahın menfaatlerine aykırı bir davranışta bulunmaları halinde öldürülmeleri çok kolay bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Bu padişah açısından kul sisteminin bir diğer avantajlı yönüdür (Karataş, 2020: 162). Devşirme yolu ile Osmanlı İmparatorluğu devlet idaresine katılan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Hristiyanlık dinine mensup ailelerin çocukları sayesinde, kan bağı sebebiyle imparatorluk otoritesine karşı bir tavır alınmasının önüne geçilmeye çalışılması da kul sisteminin avantajlı taraflarından olmuştur (Ekinci, 2017: 430).

Kul sisteminin çarkları içerisinde görev yapacak devlet görevlilerinin yetiştirilmesi için iyi bir okul gerekliliği kuşkusuzdur. Seçkin devlet görevlilerini yetiştirecek bu seçkin eğitim kurumunun adı Enderun'dur. Enderun mektebini 1421-1444 ile 1446-1451 yılları arasında iki kez tahta çıkan II. Murad kurmuştur. Enderun mektebinin tam olarak kimliğini bulması ise II. Murad'ın oğlu olan II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) zamanındadır (Akkutay, 1999: 187).

İmparatorluğun ikincil sarayları durumunda bulunan Edirne, Galata (İstanbul), İshak Paşa (Ağrı), İbrahim Paşa (İstanbul) gibi saraylarda Müslümanlaşarak Türkçe ile birlikte Türk gelenek ve

göreneklerini öğrenen müstakbel devlet idarecileri bu sürelerin sonunda tabi tutuldukları nihai bir eleme neticesinde tespit edilen en seçkinleri Yeni Saray olarak bilinen Osmanlı İmparatorluğu'nun primer sarayı yani Topkapı Sarayı'na kabul edilmişlerdir (Ünal, 2021: 42, 43).

İçoğlanı olarak adlandırılan Enderun mektebinde eğitim gören imparatorluğun idareci adayları nihai bir eleme neticesinde padişahın özel hizmetlerinde vazife yapmak üzere seçilmiştir. Bu elemelerde başarılı olanlar artık daha üst makamlara getirilmeye hazır olarak sayılmıştır. Elemelerde başarılı olamayanlar ise kapıkulu süvarisi veya silahtarlar gibi askeri sınıflarda görevlendirilmiştir (İnalçık, 2008:159).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde üzerinde durulması gereken bir başka kurumsal yapılanma sadaret makamıdır. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet başkanı ve mutlak iktidar sahibi padişaktır. Osmanlı bürokrasisinde, hükümdarın namına işleri yöneten ve padişaktan sonraki yetki sahibi olan görevliye vezir denir. İmparatorluğun sınırları genişledikçe vezir sayısı da artmıştır. Çok vezirli durumda da padişaha en yakın olan vezir, büyük vezir anlamında vezir-i azam olarak tanımlanmıştır. Vezir-i azamlık müessesesinin oluşumunda Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın vazifede bulunduğu yıllarda (1364 – 1387) bürokrasi ve askeriye'nin tüm üst görevlerini kendisinde birleştirmesinin önemi büyüktür. Vezir-i azamlar Osmanlı İmparatorluğu'nun 1299 senesindeki kuruluşundan 1453 senesinde İstanbul'un fethedilmesine kadar süren Kuruluş Döneminde Türk kökenlilerden adalet hizmetleri, eğitim ve yargı görevlerini yerine getiren İlmiye sınıfına mensup devlet görevlilerinden atanırken daha sonraki dönemlerde devşirme usulü ile devlet görevlisi olanlardan atanmıştır. Vezirlerin başı olan vezir-i azamlara sadrazam da denmektedir (Akyıldız, 1992: 5).

Sadrazamlar imparatorluk içerisindeki devlet görevlilerinin bütün görevden ayrılma ve atama, terfi, yükselme ve gerekirse vezir, kadıasker gibi yüksek dereceli memurlar hariç katledilme işlerini bakmakla görevlidirler. Savaş zamanlarında başkomutanlık yetkileri dolayısıyla başkentte kendisine ait rutin işlerini sürdürmek üzere sadaret kaymakamı adlı bir görevli tayin etmişlerdir. II. Mehmet'in hükümdarlığı yıllarından sonra divan-ı hümayun başkanlığı ile sadrazamlar bürokrasinin tüm sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalmışlardır. Divan-ı hümayunda görüşülmeye değer bulunmayan veya sonuçlandırılmayan bazı iş ve işlemler sadrazamların ikinci divanı adında kendi sarayında her pazartesi, çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günleri toplantıda görüşülmüştür. Sadrazam başkanlığında toplanan çarşamba divanına İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları da katılmış, adalet sisteminin en üst mercii olarak haksızlığa uğrama iddiaları değerlendirilmiştir. Cuma günleri sabah namazını müteakip ahalinin muhtelif sorunlarının görüşülmesi amacıyla sadrazamın ikametgâhındaki toplantıya da başkanlık etmiştir. Sadrazamların padişah ile görüşebilme konusunda ayrıcalıklı bir konumu vardır. Sadrazamların diplomatik olarak yabancı devletler ile görüşme ve elçi atama yetkileri de vardır. Yasal olarak tersaneleri de kontrol görevleri mevcuttur. Halkın kıtlıkla karşı karşıya kalmaması için tahıl miktarının kontrolü (zahire) ve toplumsal alanda düzenlemeleri (ihtisap)

yapabilmek özellikle başkentte emniyetin sağlanması maksadıyla denetimler de sadrazamların görevlerindendir. Mali işlerde bağımsız davranma yetkisine sahip defterdar isimli devlet görevlisi dahi sadrazamın görüşünü almak zorundadır. Devletin ikinci adamı olarak padişahın başkentte bulunmadığı zamanlarda padişah yerine vekâlet etmek de sadrazamların görevlerindendir (Akyıldız, 1992: 5- 6).

Kuruluşunun ilk yarım asrında (1299 – 1349) Osmanlı İmparatorluğu ile diğer Türk İslam devletlerinde uygulanan divan yöntemleri birbirleri ile aynıdır. Divan devletin meselelerinin son ve kati kararının alındığı, başkentte hükümdar yoksa onun adına devletin ikinci adamı olan sadrazamın başkanlığındaki kurula denmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 1-13).

Osmanlı İmparatorluğu'nda adalet, askeriye, mali hususlar gibi alanların tümünde Padişahın huzurunda toplanan Divan-ı Hümayun en üst karar mercii durumundadır. Toplantılarında ordu, kamu yönetimi ve toplum ahlakı alanlarında görüşlerini bildirmek üzere vezir- i azam ile vezirler, hukuk ve şeriat alanlarında görüşlerini bildirmek üzere kazasker, bayındırlık meselelerindeki fikirlerini sunmak üzere nişancı, maliye alanındaki inceleme ve görüşleri için defterdar katılmıştır (Halaçoğlu, 1991: 7-10).

1475 senesine kadar Divan-ı Hümayun toplantılarına padişah başkanlık etmiştir. II. Mehmet bu geleneği değiştirmiş, dilediği zaman toplantıları üst tarafta bulunan kafes adı verilen, dışarıdan içerisinin görülmesi mümkün olmayan bir alandan izlemiştir. Divan-ı Hümayun toplantısına katılan üyeler, padişahın ne zaman toplantıyı takip edip etmediği konusunda fikre sahip olamadığından, her an padişahın katıldığını düşünerek davranmak durumunda kalmışlardır. (Ünal, 2021: 57).

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi devlet örgütünün en üst kurumu olarak nitelendirilebilecek Divan-ı Hümayun işlev ve fonksiyonlarını zamanla yitirmiş, kurumsallaşamamış, 18. yüzyılda adeta geleneksel bir töreni sürdürmek amacıyla toplanmaya başlamıştır. Belirtilen sebeple bir kabine çekirdeği hüviyeti taşımasına rağmen, gelişimini tamamlayamamıştır (Ortaylı, 2008: 210).

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU KAMU YÖNETİMİ ÖRGÜTLENMESİNDE DEĞİŞİM

Batılı devletlerde yaşanan gelişmelere, Osmanlı İmparatorluğu evvelki galibiyetlerinin vermiş olduğu “sarhoşluk” nedeniyle ilgi göstermediği fikri, genel olarak kabul edilmiştir. Bu fikrin gelişmesinde gayri müslim ögelere karşı önyargının da etkili olduğu düşünülmüştür. Batılı devletlere karşı Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki bu yaygın fikir, büyük toprak kayıpları ve ağır hükümler içeren antlaşmalar gibi devlete çok acı reçeteler çıkarmıştır. Problemin tespiti çok uzun vakit almış, tespit edildikten uzunca bir süre sonra bile sadece ordu alanındaki problemler çözülmeye çalışılmıştır (Akyıldız, 2012: 15-16).

Osmanlı İmparatorluk tebaasının, muhafazakâr özelliği gereği uygulanmakta olan düzeni sürdürmek istemesinden doğal bir şey yoktur. Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566)

imparatorluğun zirvesi olarak genel kabul görmektedir. Ancak bu dönem devlet idaresinde çeşitli aksaklıkların da ortaya çıktığı bir dönem olarak bilinir. Osmanlı tebaası batılı devletlere karşı alınan yenilgileri bu zirve dönemdeki devlet düzeni ve devletin kurumlarından uzaklaşmaya bağlamış, imparatorluğun en iyi işleyen düzenine dönme isteği ilk dönüşümlerin sebebi olmuştur (Armağan, 1992: 19). Osmanlı İmparatorluğunda dönüşüm bu sebeple batılı devletlerin başarısını değil kendi özünden uzaklaşmayı ana fikir olarak benimseyerek başlamıştır (Genç, 1987: 215).

Osmanlı İmparatorluğu'nun batılı devletlere karşı 17. yüzyıl sonlarından itibaren alınan mağlubiyetler bile imparatorluk mekanizmasının kuruluş ve yükselme devirlerindeki başarısı sebebiyle, imparatorluk kurumlarının batıya karşı geri kalmışlığının görülmesi için yeterli olmamıştır. Galip gelen batılı devletler bile Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar geri durumda olduğunu 18. yüzyıla gelene dek tespit edememiştir (Hairi, 1993: 20).

1789-1807 seneleri arasında 18 yıl hükümdarlık yapan III. Selim devri imparatorluğun sorunlarının sadece orduda olmadığını anlaşıldığı bir aydınlanma dönemi olarak kabul edilebilir. Bu dönemde düzenlenecek alanlar askeriye'nin yanında imparatorluğun tüm idari kısımları yani imparatorluğun kamu yönetiminin bütünü olarak belirlenmiştir (Akyıldız, 2012: 18- 19).

3.1. III. Selim Dönemi'nde Devlet İdaresinde Değişim

III. Selim'in, 1789 senesinde gerçekleşen Fransız Devrimi evvelindeki son Fransız kralı olan XVI. Louis ile padişahlığı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılabilecek yenilikler konusunda mektuplaşma yolu ile düşünce paylaşımına gitmiş olması hükümdarlığı esnasında yapmış olduğu yeniliklere hazırlıklı olarak tahta çıktığını göstermektedir (Turan, 2019: 38). III. Selim dönemi yeniliklerinin kendisinden önceki dönemler ile benzeyen noktası önceden beri süre gelen devlet düzenini asıl hususlarına dokunmadan yapılmaya çalışılması, kendisinden önceki dönemlerden ayıran noktası ise yeniliklerin esin kaynağının tamamen Avrupa devletlerindeki sistemlerin olmasıdır (Tanör, 2008: 33-36).

III. Selim'in batılı bir düşünce yapısına ve Osmanlı İmparatorluk usullerine göre iş görme tarzı ve yeniliklerin imparatorluk tebaasının tamamı için gerekli olduğuna dair düşüncesi sebebiyle bir ferman vasıtası ile tüm idari ve askeri sınıf yöneticilerinden görüş yazısı istenmiş, gelen görüş yazıları (layiha) neticesinde askeriye'deki yeniliklerin daha acil yapılması gerektiği sonucu çıkarılmıştır (Eryılmaz, 2006: 42). III. Selim, yenilikleri hayata geçirme hususunda kendinden önceki Osmanlı padişahlarının başarısızlıklarının nedenini "imparatorluk tebaasının yenilikleri sahiplenmemesi" olarak tespit etmiştir (Kartal, 1988: 62).

9 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması III. Selim'in yenilik düşüncesinin İmparatorluk topraklarında uygulanmasını kamçılayan bir sebep olmuştur. III. Selim'in yenilik hareketlerine yeni düzen anlamına gelen Nizam-ı Cedid denilmiştir (Tanör, 2008: 35). Fransız Devrimi (1789) sonrasında

Fransa'daki yenilik hareketlerinin adının yeni düzen olduğu hesaba katılırsa III. Selim'in yeniliklerinin isim babasının Fransa olduğu düşünülebilir (Turan, 2019: 38).

III. Selim'in Nizam-ı Cedid programının hayata geçirilmesi maksadıyla ordunun batılı devletlerden getirilen uzmanlar vasıtası ile yeniden şekillendirilmesi batılı düşünceye sahip bir askeri sınıf oluşturmuştur. Avrupa devletlerine ilk kez gönderilen sürekli elçiler ve bu ülkelere eğitim maksatlı giden Osmanlı öğrencileri de aynı mantık ile batılı düşünceye sahip bir sivil sınıf oluşturmuştur (Tanör, 2008: 37-38).

III. Selim'in meşveret adı verilen danışma yöntemini tercihi sebebiyle, devlet idaresi hakkındaki kararlar imparatorluk idarecilerinin katıldığı ve III. Selim'in başkanlığındaki meclislerde alınmaya başlanmıştır. İmparatorluk idarecilerinin padişahın huzurunda düşüncelerini rahatça açıklayabilmeleri için bizzat padişah tarafından yazılı güvence verilmiştir. III. Selim dönemine dek mutlak ve tek karar verici olan padişah, bu dönemde bu toplantılar vasıtası ile kendi mutlak egemenliğinden kısmen de olsa feragat etmiştir (Tanör, 2008: 37).

Kalıp haline gelmiş yanlış uygulamalardan vazgeçilmesinin zamana ihtiyacı olması doğaldır. Bu sebeple Nizam-ı Cedid programı ile yapılan yeniliklerin sistemi iyileştirme düzeyi beklentilerin altında kalmış, ancak selefi II. Mahmud'un yenilik politikalarına zemin hazırlamıştır (Turan, 2019: 39).

3.2. II. Mahmud Dönemi'nde Devlet İdaresinde Değişim ve Bakanlık Tipi Örgütlenmelerin Ortaya Çıkışı

1808-1839 seneleri arasında hüküm süren II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu için padişahın mutlak iktidarı elinde tuttuğu bir yenilikler silsilesi planlamıştır (Berkas, 2008: 169). II. Mahmud yeniliklerin kabul görebilmesi için toplumda bir konsensüsün sağlanması maksadıyla Anadolu ve Rumeli'de "Âyan" adı verilen taşra yöneticileri ile birlikte taşrada söz sahibi olan ileri gelenler Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın çağrısı ile 29 Eylül 1808'de İstanbul'da toplanmıştır. Toplantı öncesinde, II. Mahmud'un talimatı ile din âlimleri (ulema) ve imparatorluğun merkez idarecileri (vükela) tarafından yenilik projeleri hazırlanmıştır. Hazırlanan projelerin tamamı oy birliği ile yani ittifak ile toplantıya katılanlarca kabul edildiğinden imzalanan bu belgeye "Sened-i İttifak" denilmiştir. Bu belge tüm imzacı tarafların yemini ile yürürlüğe girmiştir. Sened-i İttifak adlı bu belge bir anayasa değildir ancak Türk tarihindeki ilk anayasal belge olarak değerlendirilmektedir (Okumuş, 2006:212). Herhangi bir süreye bağlanmaksızın imzalanan bu belge şekil olarak şer'i bir yemin belgesidir (İnalçık, 1964: 606- 607).

II. Mahmud, III. Selim'in Nizam-ı Cedid programı adı altında girişmiş olduğu yenilik çabalarının daha ziyade askeri alanda kalmasının sonuçlarını görmüş olduğundan, tahta çıktığı esnada yeniliklerin tüm devlet yönetimine yayılması konusunda fikir sahibi durumdadır. II. Mahmud'un dönemi Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının (16 Haziran 1826) öncesindeki hazırlık dönemi ve ocağın

baskısı kalktıktan sonra padişahın yenilikleri rahatça yapabildiği reformlar dönemi olarak iki ana dönemden oluşmaktadır (Özcan, 1995: 13).

Osmanlı İmparatorluğu'nun en seçkin askeri birliği olan Yeniçeriler zaman içerisinde düzenini kaybetmiştir. Düzenini kaybeden her silahlı güç gibi Yeniçeri Ocağının varlığı devlet için faydadan ziyade zararlı hale gelmiştir. Askeri birliklerin olmazsa olmazı olan amirlerine itaat kuralından yeniçeriler vazgeçmiştir (Beyhan, 1992: 272).

15 Haziran 1826 sabahı son yeniçeri isyanını bastırmak maksadıyla Sadrazam Selim Paşa'nın emri ile Et Meydanı'nda toplanan yeniçerilerin üzerine yürünmüş, medrese talebeleri de yeniçerilere karşı birlik olmuştur. Halkın kendilerine karşı birleşmesine mâni olamayan yeniçeriler, askerlerin top atışı ile dağılmış, kışlaları da yıkılmıştır (Ağras, 2010: 42).

II. Mahmud Yeniçeri Ocağının yerine Nizam-ı Cedid ordusuna benzeyen Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerini askeri birliklerin ana unsuru olarak koymuştur (Mardin, 1995: 11-12). 17 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına dair karar ilk olarak Sultan Ahmet Camii'nde Vakanüvis Esat Efendi tarafından okunmuş, sonrasında bütün vilayetlere de bildirilmiştir (Uzunçarşılı, 1988b: 555- 556).

Bu dönemde Batı tarzı bir merkezi yönetim örgütü ve daha işlevsel bürokratik yapıların oluşturulmasına yönelik çabalar da hızlanmış, kamu görevlilerinin statüsü ve yürütmenin yapısında da önemli değişikliklere gidilmiştir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2009: 15). II. Mahmud, imparatorluğun adli fonksiyonlarını Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye meclisine, idari fonksiyonlarını da Dar-ı Şûra-yı Bab-ı Âli meclisine devretmiştir. II. Mahmud bu yenilikler ile imparatorlukta uygulanan katı monarşi düzeninin yumuşatılması niyetindedir (Akça ve Hülür, 2007: 241).

Etkinliği iyice azalan ve fonksiyonları da zamanla ortadan kalkan Divan-ı Hümayun yapısına son verilerek bakanlık tipi örgütlenmeye geçilmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda din âlimlerinin mensubu olduğu ulema sınıfı II. Mahmud tarafından Bab-ı Meşihat veya Fetvahane adı ile kurulan Şeyhülislamlık dairesi ile devlet bürokrasisi içerisine sokulmuş, böylece ulema sınıfının bağımsızlığı azaltılarak başına buyruk muhalefet tavrı törpülenmiştir (Lewis, 1993: 97). Sadece bağımsız ulema sınıfına hak olarak görülen müderris atamaları, eğitim sistemi içerisindeki okulların ve medreselerin denetimi Maarif Nazırlığına, adli sistem içerisindeki yargıçlara denk olan kadıların atanması işleri de Adliye Nazırlığına devredilmiş böylece sistem içerisinde bakanlıklar ve işlevleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 291).

1838 senesinde artık bakanlıkların da kurulmuş olması ile faaliyetlerine 4 Kasım 1922 tarihine dek devam edecek olan Sultan'ın Bakanlar Meclisi manasında Meclis-i Has-ı Vükela, II. Mahmud tarafından kurulmuştur. Meclis-i Vükela, Meclis-i Meşveret ve Meclis-i Şura'nın işlevlerini taşımakla beraber, üyeleri bakanlardan müteşekkildir. Meclis-i Has-ı Vükela adından da anlaşılacağı üzere

padişahın özel danışma kurulu olarak faaliyet gösteren öncü bakanlar kurulu olarak tanımlanabilecek meclistir (Ağras, 2010: 59- 60).

4. TANZİMAT DÖNEMİNDEN T.B.M.M. HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNE KADAR BAKANLIKLAR VE YÜRÜTMEME YARDIMCI MECLİSLER

III. Selim ve II. Mahmud'un saltanat süreleri boyunca imparatorluğun idaresinde ve sosyal hayatında yaptıkları reformlar Tanzimat Dönemine de zemin hazırlamıştır (Turan, 2019: 37). Tanzimat Fermanı ve bu dönemde yapılan diğer reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu yükselme dönemindeki şaşaalı ve güçlü durumuna geri getirmek maksadıyla imparatorluk idarecilerinin göstermiş olduğu gayretlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Özdemir vd., 2014: 325).

II. Mahmud imparatorluğun bürokrasisinde kurumsal değışiklere imza atmıştır. II. Mahmud' un imparatorluk idaresinde yaptığı devrimsel olarak nitelendirilebilecek reform, imparatorluğun iki üst düzey görevlisi olan şeyhülislamlık ve sadrazamlığa yapılan müdahaledir. Sadrazamlığın ismini başvekillik olarak değıştiren II. Mahmud, meclisler ile padişah arası bir köprü olarak değerlendirmiş ve görevini ikinci plana atmıştır. Diğer üst düzey görevli olan şeyhülislamlığın vazifesini ise üst düzey din görevlisi olarak sınırlamıştır (Koçak ve Sancaktutan, 2021: 1938).

Abdölmecid, batılı devletleri özellikle büyükelçilik yaptığı Paris ve Londra sebebiyle Fransa ve İngiltere'yi çok iyi tanıyan Mustafa Reşit Paşa'ya batılılaşma gayreti içerisinde güvenmiştir. Mustafa Reşit Paşa, 3 Kasım 1839 günü Topkapı Sarayı dış bahçesi olan Güllhane Parkı'nda Hatt-ı Şerif'i okuyarak Güllhane Hatt-ı Hümayunu ya da bilinen adıyla Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. Tanzimat Fermanı ilanı ile başlayan ve 1839 – 1876 seneleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşması maksadıyla yapılan pek çok reformun yapıldığı zaman dilimine de Tanzimat dönemi denilmektedir (Koçak ve Sancaktutan, 2021: 1938-1939).

Tanzimat Fermanı kısaca tüm Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarının can ve mal garantisinin sağlanması, adil bir vergi düzeni kurulması ile orduya asker alımında adaletin sağlanması şeklinde özetletlenebilir (Karal, 1988: 171). Tanzimat döneminin başladığını bildirmek amacıyla taşraya gönderilen fermanada adaletin sağlanacağı, asker alma ve vergilerin toplanması ile alakalı durumun da görüşölmesine Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Askeriye'de devam edildiği bildirilmiştir (Kaynar, 1985: 181- 182). Tüm reform hareketinin kaynağının Padişah olması, halkın reformlar ile alakalı bir talebinin olmayışı, Tanzimat Fermanı maddelerinin yine kudretini fermanadan alan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye kontrol vazifesinin verilmesi birlikte değerlendirildiğinde Tanzimat Fermanı Abdölmecid'in tebaasına bir lütfu olarak görölmektedir (Akça ve Hölür, 2007: 245).

4.1. Tanzimat Döneminde Bakanlıklar

II. Mahmud döneminde kurulmaya başlanan bakanlıkların sayısı ve etkinliği Tanzimat döneminde daha da artmıştır.

Dâhiliye Nezareti: Sadaret Kethüdalığı'nın zaman içerisinde görev alanının genişlemesi ve vazifelerinin artması sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun içişleri meselelerini hal yoluna koyma işlevini bir süre sonra karşılayamaz hale gelmiştir. 11 Mart 1836'da Tanzimat öncesinde, II. Mahmud sadaret kethüdalığının Umur-ı Mülkiye Nezareti olarak faaliyetlerine devam etmesine karar vermiştir. 23 Kasım 1836'da Umur-ı Mülkiye Nezareti Müsteşarlığı kurularak ilk müsteşar olarak da Halil Şeref Bey atanmıştır. Umur-ı Mülkiye Nezareti'nin ismi 9 Ekim 1837 tarihinde Dâhiliye Nezareti olarak değiştirilmiştir (Akyıldız, 2018: 83- 84).

Hariciye Nezareti: Osmanlı İmparatorluğu ilk büyükelçiliği 1793 senesinde İngiltere'de, Londra'da açılmış, bunu 1797 senesinde açılan Paris izlemiştir. Aynı yıl, Berlin ve Viyana Büyükelçilikleri de açılarak dört büyük Avrupa devletinin tamamında büyükelçilikler açılmıştır (Akpınar, 2014: 64).

II. Mahmud, örnek alınan Avrupa devletlerindeki gibi bağımsız bir dış işleri teşkilatı kurulması gerektiğini düşündüğünden, 11 Mart 1836 tarihinde Hariciye Nazırlığı kurulmuştur (Karaca, 2004: 9-10).

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki Kırım Savaşı esnasında önemi artan Hariciye Nezareti, sadrazamlıktan sonra imparatorluk kabinesinin ikinci makamı haline gelmiş, Hariciye Nazırının Sadrazamlığa yükselmesi olağan bir duruma dönüşmüştür. Sadrazamlığa yükselme öncesi son makam haline gelmesi sebebiyle hariciye nazırlığı devlet siyasetinin şekillendiği bir cazibe merkezi durumuna gelmiştir (Findley, 1996: 278).

Hariciye Nezaretinin yapısal gelişiminin tamamlanması için 23 Kasım 1836 tarihinde nezarete yardımcı olma maksadıyla kurulan Hâriciyye Müsteşârlığı önemli bir adım olup ilk müsteşâr Mustafa Reşit Paşadır (Kaynar, 1985: 95).

Maliye Nezareti: II. Mahmud tarafından Dâhiliye ve Hariciye ile birlikte Maliye Nezareti ilk kurulan bakanlıklar arasında sayılmaktadır. Devletin mali iş ve işlemlerini yürüten defterdarlık kurumu kapatılarak yerine 1838 yılında Maliye Nezareti kurulmuş, 1840 yılı itibari ile de devletin tüm mali işlerinin sorumlusu olarak merkezi mali idare ile vazifelendirilmiştir (Nakiboğlu, 2012: 75).

II. Mahmud'un 28 Şubat 1838 tarihinde yayınlamış olduğu hatt-ı hümayun ile defterdarlık yerine Maliye Nezaretinin kurulduğu, nazıra devletin tüm hazinesinin sorumluluğu yanında paşalık unvanının da verildiği bildirilmiştir (Kırmızı, 2003: 98).

Yeni kurulan maliye nezareti 8 Haziran 1839'da kapatılarak Hazine-i Amire Defterdarlığı ile Mukâtaat Hazinesi Defterdarlığı yeniden kurulmuş ve nezaretin yetkileri iki defterdarlığa bölüştürülmüştür. İltizam adı verilen, devletin vergi gelirlerinin mültezim adlı görevlilere toplattırılması olarak tanımlanabilecek usul, 1 Temmuz 1839'da okunan Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır. İltizam usulünün kaldırılmasıyla elde edilen gelirlerden oluşan Mukâtaat Hazinesi devletin ana hazinesi olan

miri hazine birleştirilmiş ve 20 Ocak 1840 tarihinde Hazâin-i Âmire Kurumu oluşturulmuştur. Bu tarihte alınan karar Tanzimat hükümlerinin uygulanacağı ve istisna tutulan bölgeleri birbirinden ayırmış olup, Tanzimatın uygulanacağı alanlarda yeni mali sistemi yürütmesi maksadıyla Umûr-i Maliye Nezareti yeniden kurulmuştur. Hazâin-i Âmire Defterdarı olarak atanan görevli de tanzimat hükümlerinden istisna tutulan imparatorluk alanlarında mali hususlardan sorumlu tutulmuştur (Çakır, 2001: 35).

Ticaret Nezareti: Mustafa Reşit Paşa, Hariciye Nazırlığı vazifesinde iken imparatorluk içerisindeki ticaret, ziraat ve sanayinin geri kalmışlık sorununu çözmek ve gelişme sağlamak maksadıyla bir kurul oluşturulmuştur (Rasim, 1989: 191). Kurul çalışmaları neticesinde birden fazla devlet kurumunun ticaret hayatında söz sahibi olmasının karışıklığa yol açtığı kanaatine varmıştır. İmparatorluk içerisinde ticaret ile alakalı hem kuralların koyulması hem de bu kurallara riayet edilmesinin sağlanması için Avrupa devletlerindeki gibi işleyen bir Ticaret Nezaretinin kurulması gereklilik olmuştur (Tekdemir, 2010: 16). 23 Mayıs 1839 tarihinde II. Mahmud'a sunulan tasarının onaylanması ile Ticaret Nezareti kurulmuştur (Çakır, 2000: 143- 144). Ticaret Nezareti için hazineden ayrılan maddi kaynağın imparatorluğun ziraat, ticaret ve sanayi ile alakalı işlerini finanse edememesi sebebiyle 1841 senesinde Ticaret Nezareti kapatılmıştır (Çakır, 2000: 146- 147).

Ziraat Nezareti: II. Mahmud Döneminde 28.02.1838 tarihinde kurulan Maliye Nezareti bünyesinde faaliyette bulunan Ziraat Meclisi, işlevlerinin birbiri ile olan yakın alakası sebebiyle, 23.05.1839 tarihinde kurulan Ticaret Nezaretine bağlanmış ancak 16.01.1846 tarihinde, faaliyetlerin müstakil olarak sürdürülmesi düşüncesi ile bağımsız olarak Ziraat Nezareti kurulmuş, Ticaret Nezareti bünyesinde bulunan ziraat meclisi üyelerinin sayısı artırılarak müstakil Ziraat Nezaretine bağlanmıştır (Kara, 1983: 222). İlk Ziraat Nazırı olarak da 30.000 Kuruş maaş ile Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Başkanı Arif Paşa atanmıştır (Koç, 2005: 48).

Umûr-ı Nâfia Nezareti: Osmanlı İmparatorluğu devlet idaresinde taşrada yol yapımı gibi nafia işleri eyalet idarelerince halledilmekte, merkez teşkilatında ise önceleri mimarbaşılarda olan nafia sorumluluğu sonradan Umur-ı Nafia Meclisi, daha sonra Ziraat Meclisi ve Ticaret ve Ziraat Nezareti gibi pek çok kuruma paylaştırıldığından bu karışık durum Umûr-ı Nâfia Nezâretinin kuruluşunu zorunlu kılmıştır (Akyıldız, 1993: 140).

İmparatorluğun gelişip bayındır hale getirilmesi, nafia işlerindeki karışıklığın giderilmesi ve organizasyonun tek elden yürütülmesi maksadıyla, 12 Ekim 1848 tarihinde Umûr-ı Nâfia Nezareti kurulmuş, Nâfia meclisi de bu nezarete bağlanmıştır (Tekdemir, 2011: 114- 116).

20 Haziran 1849 tarihli nizamname ile nezaretin öncelikli vazifesi imparatorluk dâhilinde tarım, sanayi ve zanaatın geliştirilmesi için çalışmalar yapmak ve sanayi üretimini artırmak olarak belirlenmiştir (Tekdemir, 2011: 116- 117). Nizamnamede Abdülmecid'in bakanlığın kurulması için özel isteği olarak dış alım ve dışa satım meselelerinde yaşanan karışıklığın bir düzene alınması gerekliliğine de yer verilmiştir (Atam, 2015: 18). Meclis-i Valâ'da alınan bir karar ile İstanbul'un kötü durumda

bulunan ve bir türlü çözülemeyen bozuk kaldırım problemi de çözülmesi maksadıyla Umûr-ı Nâfia Nezâretinin sorumluluğuna bırakılmıştır (Ergin, 1995: 347).

Orman ve Ma'âdin Nezareti: İmparatorluğun sınırları dâhilinde bulunan ormanların hem ekonomik bir değer olarak yeterince değerlendirilememesi, hem de bilinçsiz bir şekilde kullanılmaları sebepleri ile tek elden idaresi zorunlu olmuştur. Abdülmecid döneminde de reform anlayışı çerçevesinde ormanların tek elden idaresinin sağlanması maksadıyla 18 Ağustos 1840 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk müstakil orman teşkilatı olan Orman Müdürlüğü kurulmuştur (Kutluk, 1948: 154).

Osmanlı Devleti'nde yetişmiş teknik eleman bulunmamaktadır. 1874 senesinde kurulan maden mektebi sayılmaz ise maden mühendisi yetiştiren bir okulu da yoktur. Bu sebeple madenlerin durumunun tespiti maksadıyla Avusturya'dan getirilen ve Maden-i Humâyûn Başmühendisi olarak görevlendirilen Gustave de Pauliny'nin madenler hakkındaki tespiti maden konusunda yeterli teknik eğitime sahip bir maden mühendisinin ilk tespitidir. 1837 senesi Ocak ayında hazırladıkları rapora göre madenler ekonomik olarak acınacak durumda olduğundan acilen müdahale edilmesi gerekmektedir (Keskin, 2005: 12-13).

04.09.1872 tarihinde orman ve madenlerin idaresini müstakil bir bakanlıkta birleştirilmiştir. Nezarete Orman ve Ma'âdin Nezareti ismi verilmiş ve Şirvanîzâde Mehmet Rüştü Paşa ilk nazır olarak görevlendirilmiştir (Kutluk, 1948: 278- 279).

Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti: II. Mahmud'un hükümdarlık yıllarına kadar, bir islam devlet geleneği olan vakıflar üç ana grupta tasnif edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, önceki dönemlerden miras olarak gelen vakıflar evkâf-ı kadime, miri arazi olarak adlandırılan hazine arazilerinin vakfedilmesi sonucu ortaya çıkan evkâf-ı irsâdiyye ve hayırseverlerin şahsi mallarının vakfedilmeleri sonucu oluşan evkâf-ı sahiha-i lâzime olarak adlandırılmıştır (Öztürk, 1995: 521). II. Mahmud'un 1826 senesinde vakıfların idaresini tek elde toplamak maksadıyla kurmuş olduğu Evkaf-ı Humayun Nezareti'ne dek vakıfların denetimi özel görevli müfettişler ve yerel yargıçlar olan kadılar tarafından yapılmıştır (Yüksel, 1998: 57). Evkaf-ı Humayun Nezareti vakıfların işlevlerini kaybetmesi, sistemdeki yozlaşmaların önüne geçilebilmesi ve vakıfların imparatorluğun ilk dönemlerindeki gibi sağlıklı, verimli ve etkili olarak çalışabilmesi ve bu çalışmaların denetlenebilmesi maksadıyla kurulmuştur (Öztürk, 1995b: 153).

Divan-ı Deavi Nezareti: II. Mahmud'un ıslahatları çerçevesinde, çavuşbaşılık kurumu 1836 senesinde üzerine sarayın protokol işlerini de alarak Divan-ı Deavi Nezâretine dönüştürülmüştür. (İpşirli, 1991: 379-380). 14 Şubat 1870 tarihi itibari ile Divan-ı Deavi Nezareti kapatılarak görev ve yetkileri daha sonra kurulan Adliye Nezareti'ne devredilmiştir (Yavuz, 1988: 389).

Adliye Nezareti: Osmanlı Hukuk sistemi, 23 Mart 1837 de hukuksal alandaki ilk reform olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin ikiye ayrılmasıyla 5 Mart 1868 tarihinde kurulan Dîvân-ı

Ahkâm-ı Adliyye'nin (İkinci kısmının adı Şûrâ-yı Devlet olup idari anlamda en üst yargı merciidir) devletin yürütme sisteminde bakanlıkların ortaya çıktığı dönemde, 14 Şubat 1870 tarihinde bakanlık şekline getirilip Adliye Nezareti kurulması ile yeni bir döneme girmiştir (Yavuz, 1988: 389).

1878 senesinde bakanlığın yapısını ve teşkilatını düzenlemek maksadıyla bir nizamname hazırlanmış olup, bu nizamname Adliye Nezaretinin işleyişi açısından yapılan ilk düzenlemedir. Savcılık ve noterlik kurumları da 1879 senesinde devletin hukuk düzeni içerisine girmiştir (Yürük, 2020: 641).

Osmanlı İmparatorluğu'nun batılı devletlere karşı almış olduğu ağır mağlubiyetler ve dış borçlarının çokluğu sebebiyle batılı devletlerin baskısı sonuç vermiş ve batılı konsolosluklarda bulunan veya müslüman olmayan azınlıklara ait mahkemeler bağımsızlıklarını sürdürmüş ve Adliye Nezareti denetimine girmemiştir (Yavuz, 1988: 389- 390).

Maârif-i Umûmiye Nezareti: Yeniçeri ocağının kapatılmasını müteakip Enderun için yeni düzenleme çalışmaları zorunlu hale gelmiş, çalışmalardan sonuç alınamayınca da 1 Temmuz 1909 tarihinde kapatılmıştır (Akkutay, 1999: 29). 14 Ekim 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulunca vakıflar tarafından finanse edilmekte olan okullar ilk kez merkezi idare denetimine girmiştir. Eğitim işlerinin ıslahatlarından ikincisi ise 1838 senesinde eğitim işlerinin de görüşüldüğü Meclis-i Umur-ı Nafia'nın kuruluşudur. 5 Şubat 1838 tarihinde devlet dairelerine memur yetiştirme maksatlı kurulan Mekteb-i Maârif-i Adliye bir diğer eğitim devrimidir. Bütün bu yenilik gayretleri imparatorluk içerisinde eğitim ile alakalı pek çok kurum ortaya çıkarınca, devlet için eğitimin tek elden idaresi dışında bir yol da kalmamıştır (Subaşı, 2011: 753- 754).

Abdülmecid 1845 senesinde Yüksek Şura açılış konuşmasında imparatorluk genelindeki okumamışlığın giderilmesi, eğitimin yaygınlaşması için gereken çalışmaların yapılmasını tüm devlet erkânından istemiştir (İhsanoğlu, 1992: 361).

11 Nisan 1845 tarihinde, görüşlerini Meclis-i Vâlâya bildirmekle vazifeli olan Meclis-i Maârif-i Muvakkat adında bir eğitim meclisi kurulmuştur. Bu meclis 18 Temmuz 1851 tarihinde Avrupalı devletlerin eğitimde izledikleri yolları tespit etmek ve Avrupalı öğrencilerin eğitimleri esnasında kullandıkları kitapları tercüme etmek maksadıyla Encümen-i Dâniş'i kurmuştur. İlk bilim kurulu olarak nitelendirilebilecek Encümen-i Dâniş 1862 senesinde kapatılmıştır (Subaşı, 2011: 756- 757).

Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın tespitlerinden biri Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim alanındaki çok elden yapılan idare tarzının yanlışlığının belirlenmesidir. Bu tespit neticesinde Meclis-i Maârif-i Muvakkat eğitimin tek elden idaresinin gerekliliğini bildirmiş ve neticesinde 17 Mart 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur (Akyüz 1993: 389).

Maârif-i Umûmiye Nezâreti eğitimde Osmanlı İmparatorluğu için devrim niteliğinde, okumanın yanı sıra yazmanın da ilköğretimde öğretilmesi, öğretmenliğin bir meslek olarak kabulü, eğitimin ilk-

orta gibi derecelendirilmesi, kız öğrencilerin ilköğretimden sonra okula devam edebilmeleri gibi pek çok yeniliğe de imza atmıştır (Akyüz 1993: 389).

Posta ve Telgraf Nezareti: Tatar adlı haberleşme memurlarının ellerindeki ferman sayesinde almış oldukları bedava hizmet zamanla istismar edilmeye başlanınca, Menzilhane adı verilen tesisler kurulmuş ve ulak adlı görevlilerin bu tesislerden ücretsiz olarak faydalanması ve halkın maddi olarak zarar görmesinin önüne geçilmesine gayret gösterilmiştir. II. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde bu sistem ile alakalı halktan gelen yoğun şikâyetleri ve sistemin sağlıklı işlemediğini tespit ettiğinden, 1824 yılında yayımlanmış olduğu ferman ile posta yani haberleşme sisteminde ilk düzenleme yapmıştır (Çadırcı, 1981: 1361).

II. Mahmud tarafından yapılan 1824 düzenlemesi ile posta alanında devlet eli ile yapılan haberleşmeden tüm vatandaşların da faydalanması sağlanmıştır. 4 Temmuz 1840 tarihinde Mustafa Sami Efendi posta müdürü olarak görevlendirilmiştir. Posta Müdürü olarak 9 Eylül 1840 tarihinde görevlendirilen Ahmed Şükrü Bey, Mustafa Sami Efendi'nin bir seviyeye getirmiş olduğu posta teşkilatı kurma çalışmalarını sürdürmüş, 23 Ekim 1840 tarihinde Posta Nezareti kurulması ile çalışmalar netice vermiştir. (Özdemir, 1998: 30).

Harbiye Nezareti: II. Meşrutiyetin ilanı ile eski isimlere ve kurumlara son müdahaleler yapılmıştır. Bu yenilikler kapsamında seraskerlik makamı da bakanlar kurulunu oluşturan Sadrazam Sait Paşa tarafından batılı anlamdaki bakanlıklar örnek alınarak Harbiye Nezareti olarak yeniden düzenlenmiştir. Serasker Paşa olarak kullanılan orduların başkomutanın adı da Harbiye Nazırı olarak değişmiş ve Sadrazam Sait Paşa tarafından ilk Harbiye Nazırı olarak 22 Temmuz 1908 tarihinde Ömer Rüştü Paşa atanmıştır (Acar, 2002: 107).

Bahriye Nezareti: III. Selim döneminde deniz kuvvetleri de ihmal edilmemiş, donanmanın modernize edilmesi amacıyla, 1795 senesinde İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde bulunan askeri tersanelerde 90 gemi yapımı tamamlanmıştır (Gencer, 2001: 26). Yeniçeri ocağının kapatılması Osmanlı Donanması için devrim niteliğindedir. Ocağın kapatılması sonrası yeniçerileri andıran her bir kurum, tanım ve rütbenin sonu gelmiştir (Oran, 2012: 49). Abdülmecid, özellikle Tanzimat Fermanı ve onun reform rüzgârının da etkisi ile denizcilik konusunda devletin eksikliğini görerek bu konuya özel bir ehemmiyet vermiş ve 25 Ocak 1840 tarihinde donanmada görevli amirallerden müteşekkil Bahriye Meclisini kurmuş ve bu kurum daha sonra kurulacak bahriye nezaretine temel oluşturmanın yanı sıra imparatorluğun denizcilik işlerinin düzene sokulması için çok önemli bir adım olmuştur (Faroqhi, 1998: 175).

Donanmanın başında bulunan kaptan paşa adlı makam ise bürokratik işleri ile birlikte yürüttüğü askeri komutanlığı ona çok yoğun bir iş yükü getirdiğinden meselelere pratik çözüm getirebilecek durumda değildir. Sadrazamlık makamının kaptan paşanın bu durumuna çözümü 11 Mart 1867 tarihinde dönemin şartları gereği Bahriye Nezaretini kurmak olmuştur. Nezaret sayesinde Kaptanpaşalık makamı

askeri vazifesine devam etmiş ve mali-idari işleri devrederek daha kolay görev yapabilir hale getirilmiştir (Oran, 2012: 58).

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle III. Selim ile başlayan, II. Mahmud ile devam eden ve Tanzimat ile iyiden iyiye hız kazanan batılı devlet yapısının adaptasyonu sürecinde kurulan ilk bakanlıkların kuruluş kronolojisi, ilk nazırlar ve dönemin padişahları Tablo 1. de gösterilmiştir.

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurulan İlk Nezaretler

Sıra	Nezaret/ Bakanlığın Adı	Kuruluş Tarihi	İlk Nazır	Dönemin Padişahı
1	Evkaf-ı Hümayun Nezaretı	24.09.1826	El Hac Yusuf Efendi	II. Mahmud
2	Divan-ı Deavi Nezaretı	1836	Mehmed Necib Efendi	II. Mahmud
3	Dâhiliye Nezaretı	11.03.1836	Mehmed Said Pertev Paşa	II. Mahmud
4	Hariciye Nezaretı	11.03.1836	Mehmed Akif Paşa	II. Mahmud
5	Maliye Nezaretı	28.02.1838	Abdurrahman Nafiz Paşa	II. Mahmud
6	Ticaret Nezaretı	23.05.1839	Damat Gürcü Halil Rifat Paşa	II. Mahmud
7	Posta ve Telgraf Nezaretı	23.10.1840	Ahmed Şükrü Bey	Sultan Abdülmecid
8	Ziraat Nezaretı	16.01.1846	Arif Paşa	Sultan Abdülmecid
9	Umûr-ı Nâfia Nezaretı	12.10.1848	Hekim İsmail Paşa	Sultan Abdülmecid
10	Maârif-i Umûmiye Nezaretı	17.03.1857	Abdurrahman Sami Paşa	Sultan Abdülmecid
11	Bahriye Nezaretı	11.03.1867	İsmail Hakkı Paşa	Sultan Abdülaziz
12	Adliye Nezaretı	14.02.1870	Ahmed Cevdet Paşa	Sultan Abdülaziz
13	Orman ve Maadin Nezaretı	04.09.1872	Şirvanizâde Mehmet Rüştü Paşa	Sultan Abdülaziz
14	Harbiye Nezaretı	22.07.1908	Mekkelioğlu Ömer Rüşdü Paşa	II. Abdülhamid

Kaynak: Kuneralp'in 1999 yılında yayınlanan Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber adlı eserden, Süreyya'nın 1996 yılında Eski Yazıdan Kahraman tarafından aktarılması ile Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından İstanbul' da yayımlanan Sicill-i Osmani adlı eserden ve bakanlıkların resmi internet sitelerinden derlenmiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan ve gelişen bakanlık tipi örgütlenmede iki önemli özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bakanlık tipi örgütlenmenin öncelikle geleneksel devlet fonksiyonları olarak adlandırılan içişleri, dışişleri, maliye ve ordu alanlarında ortaya çıkmasıdır. İkinci önemli özellik ise tarım, ticaret ve sanayi gibi geleneksel alanların dışındaki yeni işlevler için başlangıçta yürütmeye yardımcı olacak bazı uzman meclis yapılarının oluşturulması ve bu uzman meclis yapılarının da zamanla bakanlık örgütlenmesi haline dönüştürülmesidir (Güler, 2010: 177).

4.2. Tanzimat Döneminde Yürütmeye Yardımcı Meclisler

II. Mahmud'un imparatorluk devlet düzenine getirmiş olduğu bakanlık sistemine ilâştirilmek üzere imparatorluk bürokrasisi içerisine Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i Vâlâ-yı

Ahkâm-ı Adliyye, Meclis-i Has, Meclis-i Vükelâ, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye gibi pek çok meclis girmiştir (Beydilli, 2003: 355).

Her biri belirli bir alanda uzmanlaşan bu meclislerin bir kısmı bakanlıklardan daha fazla yetkiye sahip kılınmışken bir kısmı da bakanlık teşkilatı içerisinde konumlandırılmıştır (Bkz Tablo 2). Ayrıca belirtilen meclis yapılarının bir kısmı da ilerleyen süreçte bakanlık örgütlenmesine evrilmiştir.

Tablo 2. Osmanlı İmparatorluğu Bürokrasisinde Yer alan Meclisler

Sıra	Meclisin Adı	Meclisin Bürokrasideki Konumu
1	Meclis-i Vükelâ	Bakanlık Üstü Meclisler
2	Meclis-i Ali Umumi	
3	Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye	
4	Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî	
5	Meclis-i Maârif-i Umûmiyye	
6	Meclis-i Tanzimat	
7	Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a	Bakanlık Teşkilatları İçerisinde Yer Alan Meclisler
8	Karantina Meclisi	
9	Meclis-i Muhasebe-i Maliye	
10	Meclis-i Ziraat	
11	Meclis-i Ticaret	
12	Meclis-i Es'ar	
13	Meclis-i Maadin	

Kaynak: Akyıldız'ın 2018 senesinde yayımlanmış olduğu Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856) adlı eserinden derlenmiştir.

Meclis-i Vükelâ: II. Mahmud döneminde Divan-ı Hümayun'un kaldırılmasından sonra kurulan Dâhiliye, Hariciye, Maliye, Adliye ve Ticaret, Ziraat, Nafia, Maarif ve Evkaf-ı Hümayun nezaretleri ile 30.03.1838 tarihinde sadrazamlık yerine kurulan Başvekâlet, batılı anlamda bir bakanlar kurulunun ,Meclis-i Vükelâ'nın, resmi olarak da hayata geçmesini sağlamıştır (Güneş, 2012: 4). Tanzimat Döneminde Meclis-i Vükela'da nazır olarak görevlendirmede, istisnaları olmakla beraber, sadrazam ve görevlendirilecek kişinin muvafakatını müteakip padişahın onayı aranmaktadır (Kanberoğlu, 2021: 151).

Meclis-i Vükela üyelerini de kapsayan ve devlete bağlılığı, rüşvet alınmayacağını ve müsrif olunmayacağını içeren, Kur'an üzerine edilen memuriyet yemini de 1839 senesinde bir düzenleme ile devlet idaresi içerisine bir yenilik olarak girmiştir. (Akyıldız, 2003b: 252).

Meclis-i Ali Umumi: Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839 tarihindeki ilanı sonrasında Meclis-i Vâlâ ya hem işleyiş anlamında destek olmak hem de beraber hareket ederek yapılacak reformların fikri

pekiştirmesinin yapılması maksadıyla bir meclis kurulmasına karar verilmiştir. Bu işlevi yerine getirmek için imparatorluğun en yüksek danışma meclisi olan Meclis-i Hass-ı Umûmî ve Meclis-i Vâlâ-yı Umûmî adları da kullanılan Meclis-i Ali Umumi kurulmuştur (Çelik, 2016: 69- 70).

Meclis-i Ali Umumi devlet için olağanüstü durumların oluşması durumunda görüşülüp meseleye ilişkin karar verilmesi fonksiyonunu yerine getirmiştir. Normal fonksiyonu ise Meclis-i Vâlâ'da görüşülen hususların bir üst meclis şeklinde değerlendirilip onaylanması veya kararın onaylanmayıp yeniden görüşülmesinin istenmesidir (Seyitdanlıoğlu, 2006: 260). Onaylanan kararların padişah imzasına sunulması yetkisi de Meclis-i Ali Umumi' ye aittir (Seyitdanlıoğlu, 2006: 68- 69).

1854 Nizamnamesi ile Meclis-i Ali Umumi, Meclis- i Vala ve Meclis- i Tanzimatın kararı olan reformları inceleyen ve kararları ileten bir kurul olarak tanımlanabilir (Seyitdanlıoğlu, 2006: 70- 74).

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye: Meşveret Meclisinin yerine, batılı devletlerdekine benzer şekilde kurumsal yapısı bulunan bir meclis olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, II. Mahmud döneminde bir ferman ile 24 Mart 1838 tarihinde kurulmuş ve 31 Mart 1838 tarihinde yapılan tören ile vazifesine başlamıştır (Akyıldız, 2003: 251- 252). Meclisin kuruluşundaki gaye, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılı anlayışta yeniden yapılanmasına şehzadelik döneminden beri hazırlanıp, padişahlık dönemi ile uygulamaya geçiren II. Mahmud'un planladığı veya hayalini kurduğu yeniliklerin Tanzimat Dönemi öncesindeki planlama uygulama merkezi olarak görev yapmasıdır (Kara, 1988: 153). Meclis, hem kanuni düzenleme yapma hem yürütme hem de yargı erklerinin her üçünde de görevlidir. Bu üç kuvvetin tümünü kendi bünyesinde taşıması ve aldığı kararların başkaca bir kuruma ihtiyaç duymadan padişah imzası ile yürürlüğe girmesi bakanlıkların üstünde konumlandırmıştır. Meclis meşrutiyet sistemi için, parlamento öncesi önemli bir kurum olarak sayılmaktadır (Çadırcı, 2007: 59).

6 Mart 1868 tarihinde meclis, Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yasama ile alakalı vazifeler Şûrâ-yı Devlete, yargı ile alakalı vazifeler ise Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye kurumuna kalmıştır. Şûrâ-yı Devlet üst düzey idari yargı vazifeleri nedeniyle günümüz Danıştay'ının, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye ise üst adli mahkeme niteliği ile günümüz Yargıtay'ının kökleridir (Akyıldız, 2003: 251).

Meclis-i Maârif-i Umûmiyye: 12 Nisan 1845'te kurulan Muvakkat Meclis-i Maarif, tanzimat döneminin eğitimi düzenleme görevi verilen ilk meclistir. Meclis vazifesine on bir ay devam etmiş ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye gelişmiş ülkelerdekine benzer şekilde eğitimin ilk, orta ve yükseköğrenim şeklinde üç basamak şeklinde yapılması, yükseköğrenimdeki boşluğun doldurulması maksadıyla bir üniversite yani darülfünun açılması ile beraber daimî eğitim meclisi ile bir bakanlık kurulması önerilerini iletmiştir (Erdoğan, 1996: 193- 194).

Muvakkat Meclis-i Maarif raporu doğrultusunda Ferik Emin Paşa başkanlığa atanarak 27 Haziran 1846 tarihinde sürekli olarak pazartesi ve perşembe toplanmak üzere başkan ve altı üyeden

oluşan Osmanlı İmparatorluğu' nun ilk sürekli eğitim meclisi Meclis-i Maârif-i Umûmiyye kurulmuştur. (Akyıldız, 2018: 271 -272).

Meclis- i Tanzimat: 8 Ekim 1854 tarihinde Meclis-i Tanzimat ilk toplantısını yapmış olup, bu toplantıda yetkisinin sınırları konusunda bir resmi evrak istenmiştir. Gelen evrak ile Meclis-i Tanzimat'ın diğer tüm meclislerden yetki olarak üstte belirlendiği, yürürlükte bulunan kanunlara dair eksik veya hatalı hususların belirlenmesinin yetkisinde olduğu bakanlar kurulu haricinde de düzenleme yetkisine sahip olduğu, ancak uygulama yetkisinin bakanlar kurulunda bulunduğu belirtilmiş ve böylece yürütme yetkisi bakanlar kurulunda kalırken, yasamaya ait yetkiler Meclis-i Tanzimat'a geçmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1999: 50). Meclis-i Tanzimat 26 Eylül 1854 tarihinde kurulmuştur. 18 Şubat 1856 tarihinde yayımlanan Islahat Fermanı, iki meclis yerine tek meclisi tercih eden İngiltere İmparatorluğu'nun devlet idaresinde etkisinin artmasına yol açmıştır. Bu nedenle 14 Temmuz 1861 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ile birleştirilerek varlığına son verilmiştir (Kılıç, 2020: 541-542).

Meclis-i Umur-ı Nafia: 3 Eylül 1838 tarihli ve 170 sayılı Takvim-i Vekayi baskısına göre, Meclis-i Umur-ı Nafia kurulmuştur. Meclisin ön çalışma yapacağı alan, imparatorluk sınırları içerisindeki okulların iyileştirilmesinden, maden kaynaklarının ekonomiye kazandırılması ve halkın alım gücünün yükseltilmesine kadar çok geniş bir alanı kapsamaktadır (Atam, 2015: 10). Çalışmalarından istenilen netice alınamayan Umur-ı Nafia Meclisinin faaliyetlerine 1841 senesinde bağlı bulunduğu Ticaret Nezareti'nin kapatılması ile son verilmiş ancak bayındırlık alanında imparatorluk bürokrasisi içerisinde meydana gelen açık sebebiye 12 Ekim 1848 tarihinde düzenlenen bir törenle kurulan Nafia Nezareti ile beraber nezaret bünyesi içerisinde tekrar faaliyetlerine başlamıştır (Önsoy, 1988: 39).

Karantina Meclisi: 24 Nisan 1838 tarihinde yapılan Meşveret Meclisi Toplantısı'nda karantina uygulamasının islam dini açısından caiz olduğu ve karantina uygulamalarının idari yönünün bir meclis kurularak çözümlenmesine karar verilmiştir (Akyıldız, 2018: 314- 316). Karantina konusunda Osmanlı İmparatorluğu başkentinde bulunan konsolosluk temsilcilerinin yapmış olduğu baskının azaltılması maksadıyla konsolosluk temsilcileri üye vermiş, bu durum meclisi ulusal boyuttan uluslararası boyuta çıkarmıştır (Akyıldız, 2018: 319- 323).

Meclis-i Muhasebe-i Maliye: 28 Şubat 1838 tarihinde defterdarlık yerine Maliye Nezareti kurulmuştur (Kırmızı, 2003: 98). 9 Eylül 1840 tarihinde mali alanda bir uzman meclis olarak düşünülen Meclis-i Muhasebe-i Maliye bu maksatla Maliye Nezareti bünyesinde kurulan ilk meclistir. Vazifesi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Tanzimat uygulanan bölgelerdeki klasik Osmanlı idaresinde artık yeniden değerlendirilmesi gereken vergilerin tespiti, tespit edilen vergilerin devlet hazinesine girişinin sağlanması, yeni sistemin uygulanması esnasında yaşanabilecek problemlere ve kanunsuzluklara mani olunmasıdır. (Şener, 1990: 28).

Meclisin görevleri 1858 senesinde Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye adlarındaki iki yeni kuruma verilmiştir. İltizam sisteminin gereği olarak kefaletleri sebebiyle devlet ile yoğun mali ilişki içerisinde bulunan sarrafların devlet ile olan ilişkilerini tanzim etme vazifesi Meclis-i Maliyeye verilmiştir. Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde 1863- 1864 yıllarına kadar varlığını sürdüren Meclis-i Muhasebe-i Maliye idari olarak da taşrada görev yapmakta olan defterdar ve mal müdürü gibi kamu görevlilerinin görevden alınması veya tayinleri gibi görevleri de üstlenmiştir (Şener, 1990: 28).

Meclis-i Ziraat: II. Mahmud, 28.02.1838 tarihinde kurmuş olduğu Maliye Nezareti içerisinde Ziraat ve Sanayi Meclisine de yer vermiştir (Karal, 1983: 222). Ziraat Meclisi, 1843 senesinde müstakil hale getirilmiştir. Müstakil hale gelen meclisin kurulma sebebi, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası içerisinde tarıma dayalı üretimin geliştirilip kârlı hale getirilmesidir (Çakır, 2012: 370- 371). 1848 yılı ekim ayında Nafia Nezaretinin kurulmasıyla, Meclis- i Ziraat bu önce bakanlığa bağlanmış, sonra 8 Mart 1849 da varlığına son verilmiştir (Akyıldız, 2018: 336).

Meclis-i Ticaret: Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki bayındırlık olarak görülen tüm işlerin 1848 senesinde kurulan Nafia Nezaretine bağlanmasını müteakip, imparatorluğun ticari meselelerinin de görüşüldüğü Ziraat Meclisi bu bakanlık bünyesinde faaliyetine devam etmiştir. 10 Mart 1849 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında yürürlükte bulunan Ticaret Kanunun düzgün bir şekilde uygulanması, Zaire Hazinesi olarak adlandırılan halkın temel yiyeceği olan ve asgari seviyede devlet stoklarında tutulması gereken tahılın stoklanabilmesi ve ekmek yapıp satan esnaftan devletin alacaklarının alınabilmesi için Ticaret Meclisi kurulmuştur (Akyıldız, 2018: 336).

Meclis-i Es'ar: II. Mahmud dönemi yenilikleri çerçevesinde kurulan İhtisab Nezareti' nin 1851 yılı mayıs ayında kapatılarak tüm vazifeleri Zabtiye Müşirliğine devredilmesiyle (Akyıldız, 2018: 338) piyasada fiyatlar olağan dışı şekilde artmıştır. 13 Ağustos 1851 tarihinde narh konusunun denetime alınması ve piyasadaki olağandışı fiyat artışlarının önüne geçilmesi maksadıyla Meclis-i Es'ar kurulmuştur. En önemli vazifesi Osmanlı İmparatorluğu piyasasında halkın hür türlü mal ve malzemeye rahatça ulaşması ilkesi çerçevesinde, stokçuluğun ve karaborsanın engellenmesi, her türlü ticari aldatmacanın önüne geçilmesi ve halkın ve devletin zarar etmesinin önüne geçilmesi maksadıyla fiyatların denetim altında tutulmasıdır. Es' ar Meclisi, 26 Ağustos 1852 tarihinde bir yılı bile dolmadan kapatılmıştır (Çınar, 2019: 84- 89).

Meclis- i Maadin: Kurulmuş olduğu 6 Eylül 1841 tarihinden 1866 yılına (Akyıldız, 2018: 340) kadar faaliyette kalan Meclis- i Maadinin ömrü diğer tanzimat kurumlarına göre epeyce uzun olmuştur. Meclis-i Maadin devletin kıt ekonomik kaynakların artırılması için geniş Osmanlı coğrafyasında bulunan yer altı kaynaklarının ekonomiye kazandırılması maksadıyla kurulmuş ve dönemin diğer meclislerine nazaran üye olarak çok sayıda uzmanın görev alması bakımından çağdaşlarından farklılaşmıştır (Koç, 2010: 206).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bakanlık tipi örgütlenmeler dünyada ilk kez İngiltere ve Fransa gibi batılı devletlerde 12 ve 13. yüzyıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde yönetimin giderek merkezileştirilmesi, klasik devlet fonksiyonlarının yürütülmesi ve bu amaçla uzmanlık gerektiren faaliyetlerin tek çatı altında toplanması ihtiyacı temel amaç olmuştur. Kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi ve buna bağlı olarak bürokratik yapının giderek gelişip genişlemesiyle bu tip örgütlenme anlayışı yaygınlaşmış ve uygulama alanı da genişlemiştir. Diğer bir ifadeyle başlangıçta güvenlik, diplomasi, adalet ve maliye gibi geleneksel devlet fonksiyonları alanında ortaya çıkan bakanlık tipi örgütlenme zaman içerisinde devlet yapısının farklılaşması, hizmet alanlarının çeşitlenmesi ve sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması ile yaygınlaşmıştır (Poggi, 2008: 149). Batıda parlamenter sistem içerisinde temelleri atılan bakanlık tipi örgütlenme günümüzde farklı hükümet sistemleri olsa da yönetsel yapının vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bakanlık tipi örgütlenmeye geçilmesi daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. 13. yüzyılın sonunda kurulan Osmanlı İmparatorluğu Türk İslam devlet geleneğinden aldığı miras ile 17. yüzyıla dek iyi işleyen bir kamu yönetimi sistemi kurmuş, ancak bu sistemin 17. yüzyıldan itibaren aksamaya başlamış, devlet önce duraklama sonra da gerileme ve çöküş dönemlerine girmiştir. Bu süreçte, bozulan devlet düzenine yeniden işlerlik kazandırabilmek amacıyla başlangıçta askeri ve mali alanlarla sınırlı bir takım reform girişimleri yapılmış olsa da arzu edilen sonuçlar elde edilememiştir. III. Selim dönemiyle birlikte devlete yeniden işlerlik kazandıracak daha köklü reformlar hayata geçirilmeye başlanmış, II. Mahmud dönemi ve Tanzimat Döneminde ise reformlar kamu yönetiminin her alanına yayılmıştır.

Reformlar ile merkezi idarenin gücünü artırmaya çalışılmış, yönetimde merkeziyetçilik vurgusu güçlendirilmiştir. Merkezi yönetim, taşra yönetiminin kontrol altına alınması hedefleyerek eyaletlerin doğrudan merkeze bağlı hale getirilmesi için yeni düzenlemeler yapmıştır. Vilayetler Kanunu (1864), bu sürecin önemli adımlarından biri olmuş ve yerel yönetimlerin yetkilerini sınırlayarak merkezi hükümetin otoritesini artırmıştır. Mülkiye memurlarının atanması ve denetlenmesi konusunda katı kurallar getirilmesi de merkezi yönetimin kuvvetlendirilmesi için yapılan bir diğer yeniliktir.

Bürokrasinin güçlendirilmesi de merkezi yönetimin etkinliğini artırma gayretlerindendir. İmparatorluğun gelir ve giderlerinin kontrolünü daha sağlıklı yapabilmek için Maliye Teşkilatı yeniden yapılandırılmış ve vergi sisteminde reformlar gerçekleştirilmiştir. Zorunlu askerlik uygulaması ile merkezi bir ordu oluşturulmak amaçlanmıştır. Modern mahkemeler kurularak geleneksel kadı sisteminin etkisi azaltılması da bu dönemki yeniliklerdendir.

Kamu yönetimi alanında atılan önemli reform adımlarından bir tanesi de II. Mahmud döneminde işlev ve fonksiyonlarını önemli ölçüde yitiren Divan-ı Humayun yapısının kaldırılarak batı tipi bir örgütlenme tarzı olan bakanlık örgütlenmesine geçilmesidir. Tanzimat döneminde bakanlıkların sayısı

ve etkinliğinde önemli artışlar olmuştur. Bu dönemde sayıları ve isimleri zaman zaman değişse de ondört farklı bakanlık (nezaret) örgütlenmesi oluşturulmuş.

Yine bu dönemde güvenlik, diplomasi ve maliye gibi geleneksel alanların dışında tarım, ticaret ve sanayi gibi yeni işlevler için yürütmeye yardımcı olacak bazı uzman meclis yapıları da oluşturulmuştur. Her biri belirli bir alanda uzmanlaşan bu meclislerin bir kısmı bakanlıklardan daha fazla yetkiye sahip kılınmışken bir kısmı da bakanlık teşkilatı içerisinde konumlandırılmıştır. Ayrıca belirtilen meclis yapılarının bir kısmı da ilerleyen süreçte bakanlık örgütlenmesine evrilmiştir.

TBMM hükümetleri ve Cumhuriyet döneminde de Osmanlıdan miras alınan bakanlık tipi örgütlenme varlığını sürdürmüştür. Süreç, ortaya çıkışından günümüz Türkiye'sine gelinceye değin sayıları adları, mevzuatı ve dolayısıyla örgütsel yapılanmaları değişse de bakanlık tipi örgütlenmenin tamamen benimsendiğini göstermektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2002). *Seraskerlik 'ten Harbiye Nezareti'ne: Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'nın Temeli*, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir) Erişim Adresi <https://hdl.handle.net/11421/2782>
- Agras, N. (2010). *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim Adresi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=ZeTyprYuef2HkaF3xt4wYgkcTj1202sSo-I9OH7yUTfDA9jrurnT_U0de9rqRM3m
- Akça, G. ve Hülür, H. (2007). Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 235-269.
- Akkutay, Ü. (1999). Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi. *Osmanlı Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 2, 187-193). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akpınar, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 59-85. doi: 10.18513/eketid.69161
- Akyıldız, A. (1992). *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)*. (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim Adresi <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/518363>
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (Cilt:28, 250). Ankara: TDV Yayınları.
- Akyıldız, A. (2003b). Meclis-i Vükela, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt:28, 252). Ankara: TDV Yayınları.
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, 4. Baskı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836- 1856)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akyüz, Y. (1993). "Tanzimat Dönemi Eğitim Sisteminin Özellikleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara.
- Alkan, A. T. (1992). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1). 287- 297.
- Atam, Ş. (2015). *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*. (Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde). Erişim Adresi
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=WY5CM7tPNE2z_YM6pBu0twEXoOo5hS4B84pA13RNEd1aH9D7Lw_6i827_Cs6eYBX
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 12. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2003). II. Mahmud, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, (Cilt:27, 352- 357), Ankara: TDV Yayınları.
- Beyhan, M. A. (1992). *Cabi Tarihi, (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).
- Çadırcı, M. (1981). Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzilhane ve Kiracıbaşılık, Ankara: *VIII. Türk Tarih Kongresi*, (1359- 1365).
- Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Ercoşkun), Ankara: İmge Yayınları.
- Çakır, C. (2000). Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4), 141-166.
- Çakır, C. (2001). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Çakır, C. (2012). Tanzimat Dönemi'nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler. *In Journal of Social Policy Conferences* (No. 43-44). 363- 379.
- Çelik, H. (2016). *Meclis-İ Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Hukuki ve Siyasi Yetkileri (1838-1868)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul). Erişim Adresi
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=q3-d9QtLoVA2OMExHskJpSdH8ebBq0mUutV0Z8fVvKqFZOE7ApND9J9giLwheis>
- Çınar, Z. (2019). *Bir Tanzimat Kurumu: Es' ar Meclisi, Editörlüğündeki Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi: Kurumlar-Uygulamalar* (Editörler: Bilgin, A., & Çağlar, B). İstanbul: Kronik Kitap. 83-91.
- Ekinci, E. B. (2017) *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 5. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Erdoğan, T. (1996). Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(01), (183- 247). doi: 10.1501/SBFder_0000001902
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.I.*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Faruqi, S. (1998). *Osmanlı Kültür ve Gündelik Yaşam*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C. V. (1996). *Kalemîyeden Mülkiyeye, çev. Gül Çağalı Güven*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Fleischer, H. C. (1996). *Tarihçi Mustafa Ali, Çeviren: Ayla Ortaç*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, A. İ. (2001). *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarihî Kurumu Basımevi.

- Genç, M. (1987). *Kalkınma Meselemize Tarihi Bir Yaklaşım, İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Güler, B. A. (2010). *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Güneş, İ. (2012). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hairi, A. (1993). *Osmanlı'nın Batılılaşma Çabaları ve Batı'nın İki Yüzü*, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Heper, M. (1983). Bürokrasi Maddesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 2, 295-296). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1992). "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayünü, *Belleten Ansiklopedisi* içinde (Cilt 28, no: 112, 606-607). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (1999). *Osmanlı Fetih Yöntemleri, Cogito, Osmanlı Özel Sayısı, Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Sayı:19.
- İnalcık, H. (2008). *Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), 21. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İpşirli, M. (1991). Bâbiâli, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt:4, 378- 386), İstanbul: TDV Yayınları.
- Kafadar, C. (2010). *İki Cihan Ârefesinde, Çeviren: Ceren Çıkan*, 1. Baskı, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A.Y. (2009). "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim", Edt. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, 4. Baskı, Bursa: Dora Yayınları,
- Kanberoğlu, N. (2021). Meclis-İ Vükela Tarihi. *Tarih Okulu Dergisi*, 14 (50), 145- 174. doi: 10.29228/Joh.48887
- Karaca, T. N. (2004). *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, İstanbul: IO Kültür Sanat Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi (I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri)*, C. VIII: Ankara: TTK Basımevi.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi (Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789- 1856)*, Cilt V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataş, A. V. (2020). Türk Hukuk Tarihi Açısından Kul Sistemi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 153-188. doi: 10.33432/ybuhukuk.585799
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keskin, Ö. (2005). *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim Adresi <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/187148>
- Kılıç, H. (2020). Tanzimat Reformlarının Düzenleyici Yüksek Kurumu Olarak Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854-1861). *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 15(4), 531-544. doi 10.47091/TURKISHSTUDIES.47583
- Kırmızı, A. (2003). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nazırları (1838-1922). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (1), 97-114.

- Koç, E. (2005). 19. Y.Y' da Osmanlı Devleti'nde Tarım. (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). Erişim Adresi <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/331934>
- Koç, B. (2010). Osmanlı Devleti'nde Islahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 199-217.
- Koçak, B. ve Sancaktutan, E. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Yenilikleri: Tanzimat Fermanı Sonrası Yeni Kurumlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(3), 1936-1948. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.09.1630
- Koçu, R. E. (2004). *Yeniçeriler*, 3. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul: İsis Yayınları.
- Kutluk, H. (1948). *Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar*, İstanbul: Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü.
- Lamba, M., Aktel, M., Altan, Y. ve Kerman, U. (2014). Türkiye'de Bakanlık Tipi Örgütlenme: Tarihsel ve Yasal Süreç. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 173-189. doi: 10.18657/yecbu.63403
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çeviren: Metin Kırıatlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). *Türk Modernleşmesi, der: Mümtaz' er Türköne ve Tuncay Önder*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nakiboğlu, A. (2012). 19. Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezaretinin Kurulması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 74-94.
- Okumuş, E. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul: Özgü Yayınları.
- Oran, E. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti*, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim Adresi <http://hdl.handle.net/11655/1946>
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası (No. 291)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özcan, A. (1995). II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (10), 13 – 39.
- Özdemir, O. (1998). *Türkiye'de Modern Posta Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir). Erişim Adresi <https://hdl.handle.net/11421/2764>
- Özdemir, Y., Çiydem, E. ve Aktaş, E. (2014). Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 321-338.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyun Nezareti, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde. (Cilt: 11: 521 -524). Ankara: TDV Yayınları.
- Öztürk, N. (1995b). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Poggi, G. (2008). *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rasim, A. (1989). *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi, (Günümüz Türkçesine Çeviren HV Velidedeoğlu)*, İstanbul: Evrim Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838- 1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Seyitdanlioğlu, M. (2006). *Divanı-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama. Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. der. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlioğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Subaşı, T. (2011). Tanzimat Döneminde Eğitim Alanında Yeniden Yapılanma: Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Kuruluşu. *International Conference on New Horizons in Education*, 750- 760.
- Suğur, S. ve Suğur, N. (1998). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş. Çağdaş Yaşam, Çağdaş İnsan*, der.: Gürhan Can, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill- i Osmani 1, 2, 3, 4, 5, 6 (Eski Yazıdan Aktaran: Kahraman, S. A.)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tanör, B. (2008). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 17. Baskı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekdemir, A. (2010). *Ticaret Nezareti (1839- 1876)*, (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim Adresi
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=veR1mHu9yoWjwcVUjCEoPMIN5cp52Ys5eLgxcE8b8HADDPkIZaOoQnrfDS7QrSYa>
- Tekdemir, A. (2011). Tanzimat Dönemi Osmanlı Nafia Nezareti, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1,1), 121-144.
- Turan, H. (2019). III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 37- 46.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, M. A. (2021). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Denizli: Kaf Kitap Kafe Yayınları.
- Weiker, W. F. (1973). Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform. (Çevirenler: Sema Büyükdavraz ve Erkan Oyal). *Amme İdaresi Dergisi*, 6(1), 98- 111.
- Yavuz, H. (1988). Adliye Nezareti, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, 389- 390), İstanbul: TDV Yayınları.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1583-1683)*, Sivas: Dilek Matbaası.
- Yürük, H. (2020). Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa. *Adalet Dergisi*, (65), 631-654.